

Людмила Воробйова,

к.е.н, доц., зав. сектору,

відділ соціокультурних комунікацій,

Наукова бібліотека імені М.В. Довнар-Запольського,

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ: ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Питання природи суспільного прогресу завжди перебували в центрі уваги української філософської думки. Одним із перших мислителів, хто звернувся до пошуку джерел суспільного прогресу ще у XVIII столітті, став Г. Сковорода, якого видатний історик В. Зеньківський назвав «першим філософом Руси в точному змісті слова» [1, с. 55].

Наприкінці XIX ст. у роботах іншого талановитого українського мислителя С. Подолинського було розроблено засади енергетичної теорії прогресу. У своїй праці «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» він поєднав астрономічні, фізичні, біологічні та економічні знання, щоб сформулювати основи нового підходу до аналізу розвитку людства, пов'язавши його зі збереженням і нагромадженням енергії. С. Подолинський уперше поєднав поняття праця і розвиток зі зростанням потоку вільної енергії. Ми можемо говорити про пріоритет вітчизняної науки в постановці цієї наукової проблеми. Ідеї, які висловив учений, пройшли випробування часом і отримали розвиток у працях західних та українських вчених у кількох сотнях праць, де аналізується енергетична теорія.

С. Подолинський звернув увагу на невідповідність процесу фотосинтезу другому закону термодинаміки, а саме: сонячна енергія більшої ентропії перетворюється на енергію меншої ентропії. Ця невідповідність довгий час залишалася невирішеною. І лише в кінці XX ст. бельгійський вчений, лауреат Нобелівської премії (1977) І. Пригожин сформулював теорему для нерівноважних процесів як четверте начало термодинаміки, що протидіє її другому началу. Але цей самий науковий результат, який назвали «законом Подолинського», український вчений отримав понад сто років тому. Отже, С. Подолинський створив оригінальне вчення, що перевершило попередні надбання економічної наукової думки, випередило свій час. Вчений дав нове наукове визначення праці – це діяльність, яка пов'язана з регулюванням потоків енергії та її нагромадженням. Деякі види праці ефективні при

безпосередньому використанні енергії Сонця в господарстві, інші – в її збереженні та переробці, а в сукупності людство може забезпечити потік негативної ентропії, достатній для сталого розвитку. За розрахунками Подолинського, сталим розвитком суспільства треба вважати такий, за якого витрати однієї калорії людської праці втягують в обіг 20 калорій сонячної енергії (тепер це називають «принципом Подолинського»).

Прогрес суспільства С. Подолинський пов'язує зі збільшенням енергетичного бюджету кожної людини і людства загалом, зі збереженням і нагромадженням енергії. Вчений показав, що людина є єдиною відомою в науці силою природи, яка певними вольовими актами може збільшувати частину енергії Сонця, що акумулюється на поверхні Землі, та зменшувати кількість енергії, що розсіюється у просторі. При цьому збереження і нагромадження енергії відбувається завдяки усвідомленій, творчій праці людини.

У подальшому ідеї С. Подолинського розвинув В. Вернадський, який дослідження суспільного прогресу розпочав із вивчення біосфери. У монографії «Біосфера» (1926) він розкриває її сутність, визначає основні компоненти біосфери та її трансформацію, викликану діяльністю людей. Великою заслугою В. Вернадського є вчення про живу речовину, яку вчений визначає не лише як джерело енергії для геохімічних процесів, а й як джерело вільної енергії, що їх підтримує. В. Вернадський, як і С. Подолинський, звертає увагу на поширення живих організмів на Землі та їхню роль у нагромадженні сонячної енергії. Цю роль Подолинський прирівнює до дії «термічної машини», тобто такої машини, у якій теплота переходить у роботу – принцип Саді Карно.

Цю ідею розвиває і В. Вернадський, розглядаючи біосферу як систему, яка завдяки живій речовині здатна нагромаджувати сонячну енергію, компенсуючи тим самим її втрати на теплове випромінювання. При цьому В. Вернадський розкриває явища, пов'язані із соціальним рухом живої речовини і визначає поняття «ноосфера». У теорії «ноосфери», яка «до сьогодні є однією із ключових теорій про екосистему», вчений «сформував основні ідеї щодо потенціалу розвитку та майбутнього цивілізації» [4, с. 159]. За Вернадським, «ноосферне мислення та організована воля людини як суспільної істоти відіграють роль дієвого механізму трансформації живої речовини природи, що спроможне змінювати біосферу та нагромаджувати енергію в процесі інтелектуальної діяльності» [4, с. 161].

У С. Подолинського немає формулювання поняття «ноосфера», але у нього чітко визначена роль людського інтелекту у процесі

нагромадження енергії. Подолинський і Вернадський піднімають проблеми гармонійного розвитку природи і суспільства в контексті планетарних процесів.

Пошук джерел та чинників розвитку суспільства став одним із центральних завдань і у науковій творчості М. Туган-Барановського. Наприкінці XIX століття видатний український вчений першим на той час розробив вчення про закономірність циклічності господарського розвитку на основі аналізу різноманітних показників, що характеризують динаміку господарства найрозвиненішої у XIX ст. країни – Великої Британії. Свої міркування про природу та чинники економічного прогресу він виклав у книзі «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини та вплив на народне життя» (1894), а також у статті «Значення економічного фактору в історії», які набули широкого розголосу.

У виданих через 15 років «Основах політичної економії» (1909) М. Туган-Барановський уперше звернув увагу на необхідність соціального, а не політичного спрямування економічного розвитку. У 1919 р. він видав популярний курс політичної економії українською мовою (у перекладі О. Варави), який було перевидано у 1927 р. у Празі, а у 1994 р. – в Україні. Центральною проблемою всіх цих праць М. Туган-Барановський обирає пошук джерел та рушіїв соціально-економічного прогресу, продовжуючи тим самим давню дослідницьку традицію українських мислителів та науковців.

У працях М. Туган-Барановського прослідковуються ідеї, притаманні філософії Г. Сковороди та інших видатних українських мислителів, оскільки інтелектуальна думка того часу розвивалась у взаємному впливі різних підходів. Так, життєві біографії Г. Сковороди і М. Туган-Барановського певним чином перетнулися у просторі й часі: Сковорода провів останні дні свого життя і був похований в садибі старовинного козацько-шляхетського роду Ковалевських на Харківщині (сьогодні с. Сковородинівка). З цієї родини походить видатний український вчений – правник, соціолог, історик, громадський і політичний діяч М. Ковалевський, який товаришував з сім'єю Туган-Барановських. Можна припустити, що ідеї Г. Сковороди були неодноразово предметом обговорення у колі товаришів-науковців.

Продовжили розвиток цих ідей учні М. Ковалевського і М. Туган-Барановського, а в майбутньому всесвітньовідомі вчені – М. Кондратьєв і П. Сорокін. Складно чітко простежити генезу та спадкоємність наукових теорій усіх згаданих вчених, але з великою долею вірогідності можна припустити, що кожне наступне покоління вчених надихалось ідеями

своїх попередників, примножуючи і розвиваючи їх на єдиній ціннісному і методологічному підґрунті.

Так, учень М. Туган-Барановського М. Кондратьєв, розвинувши теорію свого учителя, відкрив великі цикли кон'юнктури (з періодом коливання 55 років), що увійшли до світової науки під назвою «довгих хвиль Кондратьєва». Наприкінці свого життя Кондратьєв реалізував ще одну ідею свого вчителя – заклав основи теорії створення соціальної економії та соціально-економічного генезису суспільства.

На думку відомого дослідника творчості М. Туган-Барановського В. Кузьменка: «До української «геніалогії»,... яку започаткував Г. Сковорода, можна додати і двох сучасних ... дослідників парадигми циклічності соціо-екогенезу – Ю. Яковця та О. Субетто, які мають українське походження, відповідно, з Вінниччини та Чернігівщини» [1, с. 56].

У ХХ ст. ідеї суспільного прогресу отримали розвиток у працях М. Руденка на засадах концепції фізичної економії. Теоретична концепція М. Руденка викладена ним у збірнику економічних праць «Енергія прогресу: нариси з фізичної економії», що складається з чотирьох нарисів та трьох статей (1998), і знайшла продовження в філософсько-космологічній праці «Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)» (2001).

Свою економіко-філософську систему М. Руденко будує на засадах синтезу філософії, економіки, космології, математики, фізики та інших наук. Говорячи про методи пізнання, він підкреслює, що вони повинні базуватись на метафізичних засадах, а пізнання потрібно розпочинати з визначення субстанції. М. Руденко заперечує Марксове визначення праці як субстанції вартості. Субстанцію М. Руденко визначає як космічну енергію, світову Монаду. Основну увагу вчений приділяє аналізу абсолютної доданої вартості, яку він називає «енергією прогресу» – енергію Сонця, яку людство використовує для свого розвитку. Тоді як відносна додана вартість, за М. Руденком, створюється працею людини.

Дослідження природи суспільного прогресу набуває особливої актуальності саме зараз, коли у світовій економічній думці формуються нові наукові напрями та школи, засновані на засадах міждисциплінарних методологічних досліджень, до чого свого часу закликав і М. Туган-Барановський. Зокрема, цей підхід представлено у теорії сталого розвитку. Можна погодитися з думкою Л. Грінів, що до нових напрямів дослідження у цій сфері можна «віднести такі наукові концепції, як концепція фізико-економічного обліку, концепція екологічної пропозиції Землі, фізико-економічна теорія сталого розвитку еколого-соціо-господарських систем, концепція про ноосферну модель економіки

сталого розвитку, фізико-економічна теорія природного капіталу тощо. Це підтверджує наявність потужного потенціалу для представлення українськими вченими якісно нової, фізико-економічної парадигми побудови економіки сталого розвитку в XXI ст.» [2, с. 113].

Говорячи про нову економічну парадигму формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI ст., академік П. Саблук підкреслює: «Думки, що суперечили теорії трудової вартості, наприклад, фізіократа Ф. Кене, опонентів вчення А. Сміта, К. Маркса, наших славетних земляків С. Подолинського, М. Туган-Барановського, вважалися шкідливими, а до пропозицій нинішніх її представників – М. Руденка, як і науковців Інституту аграрної економіки, які стоять на цих позиціях, поки що прислуховуються недостатньо» [3, с. 15].

Таким чином, на основі наукових підходів видатних українських вчених Г. Сковороди, С. Подолинського, М. Туган-Барановського, В. Вернадського, М. Руденка було сформовано потужне міждисциплінарне підґрунтя для вивчення джерел та чинників суспільного прогресу, що заклало передумови становлення сучасної парадигми сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. М.І. Туган-Барановський та Г.С. Сковорода: науково-пізнавальна проща до місць життя видатних українців: матеріали мобільного семінару фак. ек. наук НаУКМА / упоряд. Ю. М. Бажал. Київ: Пульсари, 2007. 60 с.
2. Гринів Л.С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку: монографія. Львів: Ліга прес, 2016. 424 с.
3. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. *Економіка АПК*. 2004. № 4. С. 13–19.
4. Супрун Наталія. Теорія ноосфери Володимира Вернадського як предтеча парадигми сталого розвитку. *Інтелектуальне надбання академіка Вернадського і світова фізико-економічна думка: тези круглого столу*. Київ: КНЕУ, 2023. С.158–162.
5. Воробйова Людмила. Космопланетарні ідеї у творчості українських учених: Михайла Туган-Барановського, Сергія Подолинського, Володимира Вернадського, Миколи Руденка. *Актуальні ідеї наукової спадщини Михайла Туган-Барановського: зб.наук.праць / ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*. Київ, 2024. С. 14–16.